ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

УДК 903”636”(497.11)
902.2(497.11)”1986”
DOI https://doi.org/10.18485/znms_arh.2025.27.1.2
Примљено: 4. април 2025.
Прихваћено: 10. мај 2025.
e-mail: j.mitrovic@narodnimuzej.rs

Јован Д. МИТРОВИЋ
Народни музеј Србије

ИЗМЕЂУ УКРАСА И СИМБОЛА: ПРИЛОГ О ЗЛАТНИМ ПРЕДМЕТИМА У ПРАИСТОРИЈСКОЈ ЈУГОИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ

Апстракт: Археолошка истраживања у склопу заштите културних добара на подручју акумулације ХЕ „Ђердап II“ су 1986. године вршена и у атару села Вајуга и Корбово. На високој лесној тераси Дунава, током лета те године истражено је 17 сонди. Поменути потес је од посебног интереса за наш рад пошто је на налазишту Вајуга–Корбово, осим многих изванредних открића, нађен и значајан праисторијски предмет, орнаментисана златна аплика, која је до данас остала непубликована. Пронађена је *in situ*, у културном контексту који припада Бубањ–Салкуца–Криводол комплексу (XLIII–XLI век пре н. е.). У овом раду је наша пажња једним делом посвећена аналогним престижним добрима на простору Карпатске котлине у бакарном добу, а другим тумачењу контекста самог налаза.

Кључне речи: предмети од злата, престиж, Вајуга–Корбово, бакарно доба Ђердапа и Карпатске котлине

НОВО ДОБА

Зачеци друштвеног раслојавања и уздизања повлашћеног слоја који је имао престижна добра у свом власништву могу хронолошки да се прате од бакарног доба. Из тог раздобља, приближно од средине V до почетка III миленијума пре н. е., потичу трагови који указују на постојање одређених разлика међу члановима друштвених заједница. Бакарно доба, односно халколит или енеолит, у праисторијској археологији су различити називи за период преобликовања и трансформације каменог у ново, метално доба (Jevtić 1997: 262). Свака транзиција, било да се односи на појединца или заједницу, је тешка не само зато што је турбулентна већ и због последица које доноси. Друштвене промене су сложени процеси у структури заједнице и, самим тим, имају краткорочне и дугорочне

ефекте за сваког појединца, али и за целокупно друштво. Њихови краткорочни утицаји обично се лако уочавају, док се, с друге стране, дугорочни теже примећују, али доводе до трајних и снажних промена у структури заједнице. Свакако, интензитет и карактер њихових последица зависе од услова у којима су се догодиле. Некадашња једноставна подела праисторије на камено, бронзано и гвоздено доба није могла да означи све фине нијансе у сменама културних појава. Према економској и друштвеној структури, као и материјалној и духовној оставштини, читав низ заједница није могао у потпуности да се определи само у камено или у бронзано доба. Убрзо је постало јасно да између њих постоји и прелазни период, који утире пут развијеним металним раздобљима (Jevtić 1997: 262–264; Bulatović et al. 2020: 9). У југоисточној Европи, током друге половине V и почетком IV миленијума пре н. е. догодиле су се значајне промене у друштву, које могу да се прате и археолошким траговима, укључујући постепено напуштање телова и усвајање распрострањенијег обрасца разуђених насеља, док све већи значај металургије бакра и богато опремљени гробови (нпр. некропола у Варни) указују на друштвену стратификацију. Те трансформације се у материјалној култури одражавају развојем различитих регионалних културних комплекса. Иако је временски оквир тих процеса релативно добро познат у Мађарској, Румунији и Бугарској, апсолутна хронологија бакарног доба и даље захтева обимна истраживања како би се постепено одустало од традиционалних подела заснованих на керамичком материјалу и збуњујућој локалној терминологији (Bulatović, Vander Linden and Gori 2018).

На први поглед, највидљивије обележје тог прелазног периода је све чешћа појава и употреба металних предмета, пре свега бакарних, али и златних. Ипак, уврежено мишљење да бакарно доба почиње с појавом првих израђевина од метала, односно бакра, није баш сасвим тачно. Производи од метала, најчешће бакра, присутни су већ у многим каменодобним (неолитским) заједницама. Они нису били посебно велики или лепи, већ је реч о сасвим једноставним предметима, најчешће накиту, као што су перле, наруквице, прстење или привесци од коване бакарне жице и о понеком утилитарном предмету попут шила или игле (Težak-Gregl 2006: 34). Данас се сматра да само присуство, односно било каква производња и употреба металних предмета, није довољан разлог за издвајање новог праисторијског раздобља уколико није довело и до промене у начину живота. Стога се за дефинисање металног доба морају узети у обзир различити критеријуми који показују да је оно почело када је за обликовање неке праисторијске заједнице била пресудна интензивна металуршка делатност, али и све оно што из ње проистиче. А затим су уследиле врло значајне промене у привреди и друштвеној структури.

Данас се сматра да је у већини најразвијенијих бакарнодобних култура на простору Балкана примењивана комбинована пољопривреда, тј. сточарство и земљорадња. Свакако, различит је био удео ове две гране, с превагом на сточарству. Гајење ситне стоке, оваца и коза, које је преовладавало током неолита, постепено уступа место узгоју говеда. Сточарство, а посебно гајење говеда, знатно је акумулативнија грана, која брже ствара вишкове и омогућава интензивнију размену и трговину, а тиме и стварање већег материјалног богатства. Колико је

сточарство било важно за егзистенцију бакарнодобних заједница показује и чињеница да су домаће животиње, осим секундарне намене као радне, односно теглеће снаге или у млекарству, добиле и култно значење, што показују њихове ритуалне сахране, самостално или заједно са човеком, затим појава букраниона као заштитног елемента на улазу у кућу, керамичких зооморфних фигурина итд. (Težak-Gregl 2006: 35–37; Jevtić 1997: 262–264).

Наведени примери култног значаја крупнијих сисара и потенцијална повезница с престижним продуктима новога доба од посебне су важности, како ћемо касније видети, за овај рад.

БАКАРНО ДОБА СЕВЕРОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ: ХРОНОЛОГИЈА И КУЛТУРНИ КОНТЕКСТ

У домаћој археологији је прихваћена троделна подела бакарног доба на територији данашње Србије (Tasić 1995). Захваљујући уложеном труду реномираних стручњака, с временом је добијена његова адекватна периодизација, посматрано хронолошки и стратиграфски, и то за простор северне Србије (Војводине) и Шумадије, јужне, западне и источне Србије. У протофазу бакарног доба јужно од Саве и Дунава спадају налазишта на Рудној глави и Збрадили код Корбова (Jovanović 1971: 18; Babović 1986), прву фазу чини комплекс Бубањ–Салкуца–Криводол (Тасић 2004: 61–63), за другу су карактеристична налазишта Чернавода III (Cernavodă) и баденске културне групе, док се за трећу фазу везују Коцофени (Coţofeni)–Костолац и вучедолска налазишта (Булатовић 2022: 57–59; Bulatović et al. 2023). Будући да је сам почетак раног бакарног доба представљала финална фаза винчанске културе, рано бакарно доба на територији Балкана обележио је и културни комплекс Бубањ–Салкуца–Криводол, током којег је насељена већа територија Неготинске Крајине (Tasić 1995: 18, 28–35; Jovanović 1999; Тасић 2004; Капуран, Булатовић и Јовановић 2014). На простору данашње североисточне Србије, носиоци тог комплекса су насељавали десну обалу Дунава. Међутим, сливовима Црног, Белог и Великог Тимока овај комплекс се ширио и на територију у њиховом залеђу (Tasić 1982: 28; Jevtić 1987). Судећи према топографским карактеристикама, насеља тог комплекса су разноврсна и могу бити пећинска, висинска или у речним долинама, односно на речним терасама (Булатовић, Капуран и Јањић 2013: 26–30; Pătroi 2013: 120–122; Kapuran 2014). Разлози за такву разноврсност и даље нису сасвим јасни, али може да се претпостави да су исцрпљивање плодног земљишта у околини дуготрајних винчанских насеља или климатске промене током друге четвртине V миленијума пре н. е. играли важну улогу (Bulatović et al. 2020: 33). У налазишта из раног бакарног доба у североисточној Србији се убрајају: Вељково – Капу Ђалулуј, Велики Градац, Ћетаће–Вркаљ, Грабовица – Брзи прун, Кладово–Бродоимпекс–некропола, Корбово–Фунд, Вајуга–Корбово, Мокрањске стене – каменолом, Мокрањске стене – поткапина, Идеће, Прахово – Фабрика суперфосфата, Рогљево, Смедовац–Грабар–Сврачар, Србово, Тамнич – Железничка станица и Шаркамен – Дуге ливаде (Булатовић, Капуран и Јањић 2013: 28; Капуран, Булатовић и Јовановић 2014) (сл. 1).

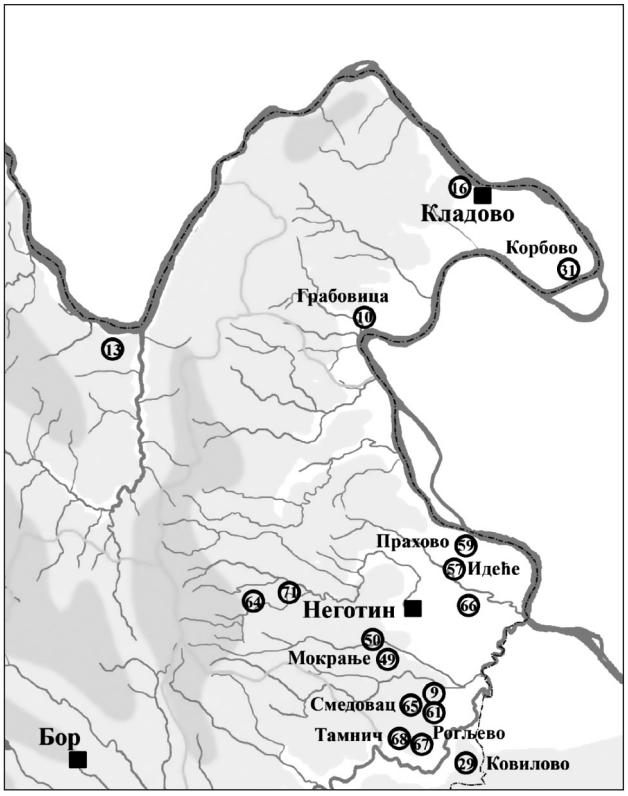

Сл. 1 Налазишта Бубањ–Салкуца–Криводол културног комплекса на простору североисточне Србије (према: Булатовић, Капуран и Јањић 2013: 49, карта 3)

Fig. 1 Sites of the Bubanj–Sălkuţa–Krivodol Cultural Complex in Northeastern Serbia (after: Булатовић, Капуран and Јањић 2013: 49, map 3)

Карактеристичну керамичку продукцију за Бубањ–Салкуца–Криводол културну манифестацију на простору североисточне Србије представљају пехари различитих варијанти, с две дршке (Tasić 1982: 26, T. I, 1–4), зделе са унутра повијеним ободом и дршкама различитог облика на прелазу у доњи конус (Tasić 1982: 26, T. II, 1, 4), као и мање амфоре цилиндричног врата и благобиконичног или крушкастог трбуха (Tasić 1982: 26, T. II, 5). Јавља се и више варијанти грубих лонаца, шоља и сл. Украшавање на посудама је изведено разним техникама типичним за шири комплекс ове културне групе; у питању су плитке и дубоке канелуре (Tasić 1982: 26, T. II, 2) и импресо декорација, а нешто ређе украси у виду кратких зареза (Tasić 1982: 26, T. II, 3, 6; T. III, 1) (Трбуховић и Вуковић 1967: 99–100; Tasić 1982: 26; Kapuran 2014; Bulatović et al. 2023: fig. 1). Стилске и типолошке карактеристике керамике, као и апсолутни датуми, указују на то да се подручје данашње североисточне Србије у потпуности уклапа у културни и хронолошки оквир Бубањ–Салкуца–Криводол комплекса, односно регионалне групе Бубањ–Хум I на централном Балкану. То потврђује да је током друге половине V миленијума пре н. е. ова широка област била обухваћена интензивном интеракцијом носилаца поменутог комплекса, а не знатнијим кретањима становништва, односно миграцијама, што може бити поткрепљено и локалним пореклом керамике Бубањ–Хум I, утврђеним на примеру налазишта Кмпије – Велике ливаде код Бора. Наравно, сценарио миграција не може бити потпуно

искључен у даљим разматрањима (Bulatović et al. 2023: 83). Некрополе с почетка бакарног доба за сада нису констатоване на простору Неготинске Крајине, односно српског дела Ђердапа (Булатовић, Капуран и Јањић 2013: 26–30). Постоји само један, за сада усамљени гроб инхумиране покојнице, откривен на Лепенском виру. Жена је била стара између 40 и 50 година, висине од 1,54 до 1,65 m. Положај скелета био је у правцу југ–север, при чему је глава била оријентисана ка југу. Тело је било постављено лицем надоле, с доњим удовима савијеним уназад и лобањом окренутом ка земљи. Тај укоп је уједно и једини налаз из тог периода на овом налазишту. У њему су констатоване четири богато украшене керамичке посуде, од којих три стилско-типолошки припадају културном комплексу Бубањ–Салкуца–Криводол, док се једна, због наглашених графитираних спиралоидних мотива са унутрашње стране, везује за комплекс Гумелница (Gumelniţa) културе (Летица 1972; Tasić 1982: 25).

Подручје које покрива Бубањ–Салкуца–Криводол комплекс протеже се преко данашње северозападне Бугарске, југозападне Румуније, Србије и Северне Македоније, а карактерише га мноштво регионалних варијанти (Салкуца у Олтенији, Бубањ–Хум I у Србији, Криводол у Бугарској и Шуплевец – Бакарно гумно у Северној Македонији). Тачна хронолошка позиција тог комплекса унутар бакарног доба југоисточне Европе и даље је предмет расправе. Ослањајући се на најновије апсолутне датуме, Ј. Бојаџијев, А. Булатовић и други сматрају да Бубањ–Салкуца–Криводол комплекс почиње око 4600/4550. и завршава се око 4100/3800. године пре н. е. (Boyadzijev 1995: 173, 184–185, tab. 5; Bulatović, Vander Linden and Gori 2018; Bulatović et al. 2023). У Србији је, на пример, донедавно постојао озбиљан недостатак апсолутних датума, али је данас слика другачија и тренутно су доступне десетине датума за Бубањ–Салкуца–Криводол комплекс, па ћемо да наведемо неке од њих. Први потиче из несигурног контекста који припада локалитету Бодњик (4468–4347. cal BC, 95% вероватноће), затим са епонимне Велике Хумске чуке (4365–4259. cal BC, 95,4% вероватноће; 4362–4329. cal BC, 92% вероватноће; 4450–4260. cal BC, 92% вероватноће; 4607–4440. cal BC, 89,4% вероватноће), са Бубња (4346–4246. cal BC, 95,4% вероватноће; 4344–4260. cal BC, 95,4% вероватноће; 4343–4245. cal BC, 95,4% вероватноће и 3960–3800. cal BC, 95,4% вероватноће) и с Мокрањске стене (3698–3638. cal BC, 95,4% вероватноће) (Живановић 2013; Bulatović and Vander Linden 2017; Bulatović, Vander Linden and Gori 2018: fig. 9; Bulatović et al. 2020: fig. 8; Bulatović et al. 2023: T. 1). Када је реч о релативној хронологији, многи аутори сматрају да је Бубањ–Хум I, који представља овај комплекс на већем делу српске територије јужно од Саве и Дунава, истовремен с фазом Салкуца II (Гарашанин и Симоска 1976: 9–20; Tasić 1995: 27). Према доступним стратиграфским подацима, налазима и апсолутним датумима са нових ископавања на налазиштима Бубањ и Велика Хумска чука у југоисточној Србији, као и на Мокрањским стенама у источној Србији, култура Бубањ–Хум I трајала је дуже него што се раније сматрало и, према свему, истовремена је с неколико фаза културе Салкуца, укључујући и Салкуца IV. Из Румуније и Бугарске потичу радиокарбонски датуми који указују на то да Бубањ–Салкуца–Криводол комплекс припада оквирно касном V и раном IV миленијуму пре н. е. Радиокарбонски датуми које су А. Булатовић и други до сада објавили знатно

доприносе хронолошком одређивању културе Бубањ–Хум I у оквиру Бубањ–Салкуца–Криводол комплекса. Четири датума потврђују претходно објављене резултате (три са локалитета Бодњик и Бубањ), док остали пружају значајне информације, отварајући дискусију о трајању културе Бубањ–Хум I. Поменути аутори су истакли такође да постоје индикације за протезање ове културе и на прве векове IV миленијума пре н. е., заједно с појавом нових културних елемената. С типолошке и хронолошке тачке гледишта, многе особине материјалне културе, попут керамике и фигурина, сугеришу да је овај комплекс делимично истовремен с комплексом Гумелница–Коџадермен–Караново VI (Gumelniţa–Kodžadermen–Karanovo VI) на истоку, као и с комплексом Градешница – Слатино – Дикили Таш II (Gradeshnitsa – Slatino – Dikili Tash II) на југу Балканског полуострва (Bulatović, Vander Linden and Gori 2018: 20).

Налазиште Вајуга–Корбово

У Корбову и његовој околини до сада су евидентиране десетине праисторијских локалитета, а неки од њих су у археолошкој науци веома познати, као што су Збрадила, Збрадила–Фунд, Обала, Песак, Хлебна пећ и Школска градина (Булатовић, Капуран и Јањић 2013: 109). Сви представљају вишеслојна праисторијска налазишта позиционирана на речној тераси, неколико километара узводно и низводно од Корбова. Налазиште које је значајно за тему овог рада и којим ћемо се детаљније бавити назива се Вајуга–Корбово, без икаквих префикса и подназива.[1] Смештено је приближно 2 km низводно од Корбова, на високој лесној тераси Дунава (сл. 2). На тој микролокацији је током лета 1986. године истражено

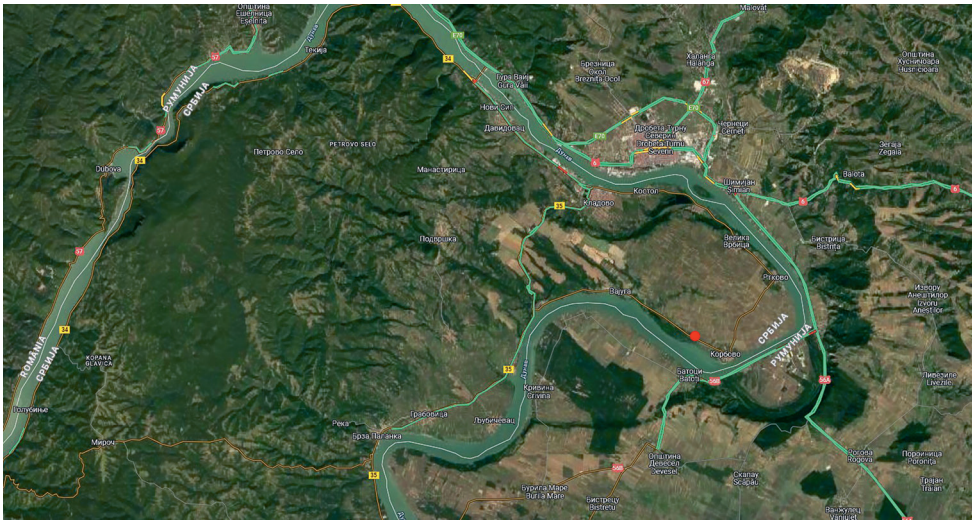

Сл. 2 Географски положај налазишта Вајуга–Корбово у микрорегији дунавског Кључа (преузето: Google Maps, приступљено 19. 3. 2025)

Fig. 2 Geographical position of the site of Vajuga–Korbovo within the Danube Gorges micro-region in Ključ (taken from: Google Maps, accessed March 19, 2025)

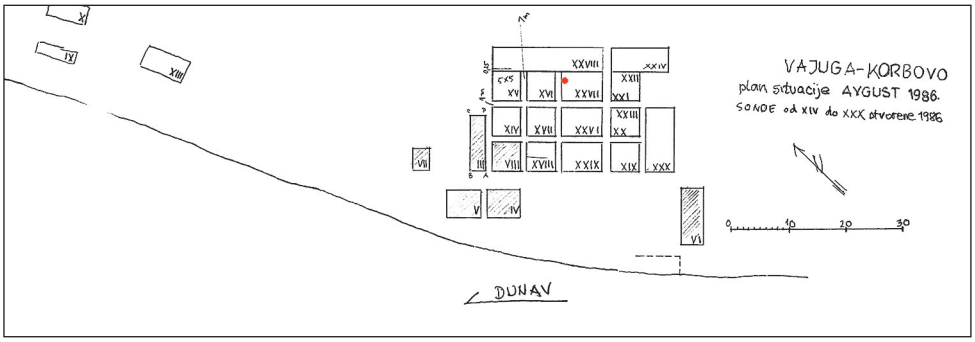

Сл. 3 Ситуациони план постављених археолошких сонди на налазишту Вајуга–Корбово из 1986. године, са обележеним местом проналаска златне аплике (документација Народног музеја Србије)

Fig. 3 Situational plan of archaeological trenches at the site of Vajuga–Korbovo from the 1986 excavations, indicating the findspot of the gold appliqué (Documentation of the National Museum of Serbia)

17 сонди разних димензија (обележених од XIV до XXX) (сл. 3). Стратиграфска ситуација је у свим сондама мање-више идентична и једноставна. Дебљина хумусног слоја варира од 0,15 до 0,40 m. Културни слој чини земља мркосиве боје, дебљине од 0,60 до 0,90 m. Испод њега се налази слој жућкастог песка, који представља здравицу. Сви покретни и непокретни археолошки налази откривени су у слоју мркосиве земље. Припадају различитим културним епохама, од бакарног доба до средњег века, а највећи број потиче из праисторијског периода, односно из бакарног и бронзаног доба.[2]

На налазишту Вајуга–Корбово претпостављено је насеље из старијег бакарног доба, а будући да је вишеслојно, многе археолошке целине биле су оштећене стамбеним и другим објектима из млађих периода, па су, због чињенице да се ради о заштитним истраживањима, често само делимично испитане. Од истражених 17 сонди, сонда XXVII, димензија 7 x 5 m, пружила је можда најинтересантнији налаз. Према наводима из теренског дневника, у откопним слојевима се углавном јављао атипичан керамички и дијагностички бронзанодобни или, од 5. откопног слоја,[3] бакарнодобни покретни материјал. Осим бакарнодобне керамике, истраживачи су у културном слоју констатовали кремене алатке, оруђе од опсидијана и необрађене, односно обрађене животињске кости (једна спатула). Поред констатованих средњовековних и бронзанодобних укопа, као

1 Захвалност за тачно убицирање и назив налазишта дугујем драгим колегама, ментору Ненаду Радојчићу, музејском саветнику Народног музеја Србије (у пензији), и проф. др Татјани Цвјетићанин, музејском саветнику Народног музеја Србије. Они су, као и многе друге колеге, учествовали у археолошким истраживањима овог потеса, у склопу заштите културних добара на подручју акумулације ХЕ „Ђердап II“ током 1986. године.

2 Коришћени подаци из теренског дневника (документација Народног музеја Србије, пројекат Ђердап II, 1986, даље у тексту ДНМ, пројекат Ђердап II, 1986). Археолошка истраживања су спроведена у организацији Народног музеја Србије. Руководилац пројекта задужен за истраживање праисторијских налазишта био је др Душко Крстић, музејски саветник.

3 Према тадашњој методологији, откопни слој представља механички издвојен слој ▼сса 20–25 cm.

Сл. 4а, б Место налаза златне аплике: концентрација шкољки и предмета од керамике уз профил A–D, сонда XXVII (документација Народног музеја Србије)

Figs. 4а, б Findspot of the gold appliqué: with concentrations of shell material and ceramics along profile A–D, trench XXVII (Documentation of the National Museum of Serbia)

непокретан бакарнодобни објекат у овој сонди може да се идентификује само једна археолошка структура. Напомињемо да је у другим сондама на овом потесу утврђено присуство непокретних објеката у виду јама, али без јасне функције. Почевши од 6. откопног слоја, у профилу сонде између тачака A и D, у ширини од приближно 0,80 cm уочена је гушћа концентрација шкољки, предмета од керамике, животињских костију, кремена и мањи број неправилно распоређених комада компактног лепа (сл. 4а, б). Кота горње површине те концентрације износила је 43,02, а доња 42,85 m надморске висине. Након чишћења структуре од шкољки, бакарнодобне керамике и животињских костију уз профил A–D, уочено је да се приближно 0,15 m испод ње налази зона неправилно распоређених речних облутака. Од керамичких предмета који су овде констатовани издвајају се фрагменти два већа лонца и коничне зделе благо профилисаног обода, као и више десетина уломака трбуха и обода на којима је видљива декорација у виду низа утиснутих удубљења изведених прстом/ноктом, урезаних линија и канелура.[4] Приликом подизања структуре од шкољки, бакарнодобних фрагмената керамике и животињских костију уз профил A–D откривена је деформисана златна аплика, која је лежала у јужном делу, испод животињске мандибуле. У питању је лева страна мандибуле говечета, старог између 12 и 24 месеца (сл. 5а, б). Тачне координате места проналаска аплике износе: 2,05 m од угла A, уз сам про-

4 До закључења писања рада нису нађени цртежи ни сами керамички фрагменти у музејској документацији и депоу. Једино до чега се дошло јесу теренски A и C картони (ДНМ, пројекат Ђердап II, 1986). Због тога се нећемо упуштати у дефинисање стилске, односно типолошке карактеристике те керамике. Претпоставка је да се студијски материјал са ових истраживања налази у депоу Археолошког музеја Ђердапа у Кладову.

Сл. 5а, б Златна аплика испод мандибуле говечета (документација Народног музеја Србије)

Figs. 5а, б Gold appliqué positioned beneath a cattle mandible find (Documentation of the National Museum of Serbia)

фил A–D, на коти 42,86 m надморске висине. У покретном материјалу из те концентрације или, боље речено, објекта констатована су и два кремена артефакта (сечиво и троугаони стругач). Након њеног чишћења и скидања, уклањања контролних профила (који нису дали никакве додатне информације у вези овог објекта) уочен је стерилни слој, односно здравица, и тиме су радови у овој сонди били завршени.

Руководилац истраживања Д. Крстић је констатовао да су бакарнодобно насеље и стамбени хоризонти у великој мери уништени каснијим укопавањем бронзанодобне и средњовековне некрополе. Стога је истраживачима било тешко да констатују конкретне покретне и непокретне објекте или економске зоне у насељу, који би децидно указивали на постојање различитих видова занимања древних становника Вајуге–Корбова. Ипак, може да се претпостави да се на овом простору налазило бакарнодобно насеље које су основали носиоци културног комплекса Бубањ–Салкуца–Криводол, тј. Бубањ–Хум I (Krstić 1986: 148–167). До таквог закључка долазимо на основу препознатљивог покретног керамичког материјала констатованог у ранијим годинама (Krstić 1986: сл. 3–5, 12–13), као и према апсолутном датуму добијеном из узоркованог зуба на мандибули говечета, испод које је пронађена аплика. Апсолутни датум смешта место проналаска златне аплике у приближно 4250–4040. годину пре н. е., што се уклапа у време трајања културног комплекса Бубањ–Салкуца–Криводол, као што је већ раније наведено.[5]

5 AMC (Accelerator Mass Spectrometry) анализа обављена је у лабораторији Isotoptech ZRT у Дебрецину, под лаб. кодом DeA 48856 (5313±29 BP).

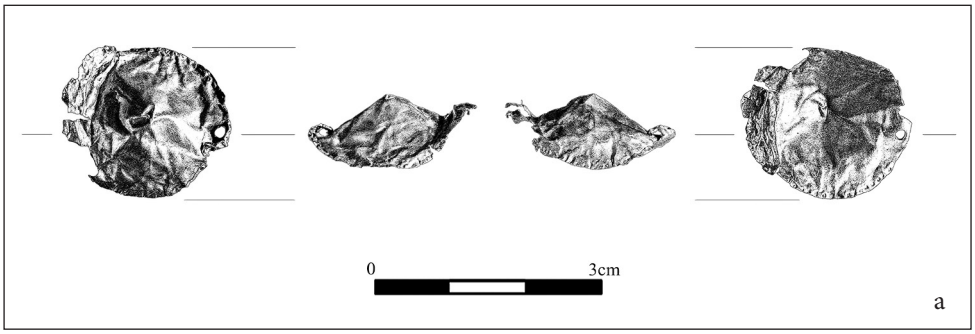

Сл. 6а, б Златна аплика
(документација Народног музеја Србије;
цртежи: Ј. Премовић)

Figs. 6а, б Gold appliqué
(Documentation of the National Museum of Serbia;
drawings: J. Premović)

БАКАРНОДОБНЕ ЗЛАТНЕ АПЛИКЕ

Праисторијске заједнице су користиле злато због његовог присуства у природи и лаке обраде, вероватно у исто време као и бакар. Идентификација техника израде и сировина златних артефаката од кључне је важности за разумевање занатства и контаката између друштвених група у бакарном добу. Стога предмети од злата из остава, гробова или насеља, који се по правилу сматрају престижним, представљају веома значајне изворе информација за археолошка истраживања. Златна аплика (сл. 6а, б) пронађена на локалитету Вајуга–Корбово сачињена је од златног лима. На основу електронског снимка њене површине, констатовани су трагови израде ковањем, тј. видљиве су бразде (сл. 7). Аплика је у основи кружног, а из профила купастог облика, максималне ширине 2,3 cm, висине 1,2 cm и тежине 1,02 грама, за сада без инвентарног броја.[6] Није сачувана у целости. Видљива је једна перфорација, за коју се претпоставља да је служила за причвршћивање на неки органски материјал. Дуж целе ивице уочава се и низ пунктираних тачкица, можда отисци калупа.

Примере веома сличних украсних златних аплика/фолија, географски удаљене и нешто старије, можемо да пронађемо и на чувеној некрополи у Варни (Leusch et al. 2015: 364–365, fig. 13), а истовремене с нашим примерком на бодрогкере-

6 Златна аплика се чува у Збирци бронзаног доба Народног музеја Србије.

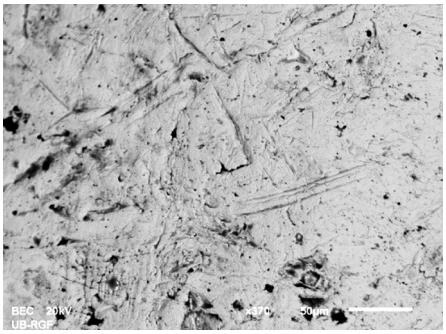

Сл. 7 Електронски снимак трагова искуцавања (документација Народног музеја Србије)

Fig. 7 Electron scan of punching marks traces (Documentation of the National Museum of Serbia)

стурским (Bodrogkeresztúr) налазиштима Пештера Унгуреска (Peştera Unguréscă/ Caprelor),[7] Урзичени–Вама (Urziceni–Vamă) и на некрополи Сату Маре (Satu Mare) (Leusch et al. 2015: 364, 371–372; Lazarovici, Lazarovici and Constantinescu 2015: 330–339, fig. 21b, 23, 30–34; Lazarovici and Lazarovici 2022: 18).[8] Калотасте златне аплике регистроване су и на територији комплекса Гумелница–Коџадермен–Карановo VI (Hristov 2016: Tab. 1), а слични предмети од златног лима констатовани су и на некрополи из приближно истог периода у Вајској код Бача (Brukner 1970: 1–24). Географски ближе паралеле проналазимо на налазиштима у Острову Корбулују (Ostrovu Corbului), где су нађене кружне купасте апликације, али без перфорације (Lazarovici and Lazarovici 2022: 27–28, 30, fig. 26/f), као и на Риту у Старом Костолцу, на простору античког Виминацијума (Bulatović, Redžić i Milovanović 2019). На налазишту Рит је током истраживања 2015. године откривена мања бакарнодобна некропола инхумираних покојника (пет гробова). Поред ње, 150 m источно, налазио се усамљени гроб бр. 8, у којем је покојник био положен у раку у згрченом ставу на десном боку, оријентисан у правцу запад–исток, с главом ка западу и с мањом девијацијом према југу. Горњи део скелета налазио се директно испод римског гроба. Руке покојника су биле савијене у лакту, а све кости су добро очуване, осим лобање, која је оштећена (Bulatović, Redžić i Milovanović 2019: 31–33, sl. 8–9). Североисточно од ногу покојника, на удаљености од 0,25 m, нађен је фрагментован крушкасти пехар од печене земље, ручно израђен, са две лучне дршке овалног пресека и четири брадавице на трбуху, моделоване надоле (Bulatović, Redžić i Milovanović 2019: T. 5/14).[9] Између костију подлактица и натколеница, испред абдомена регистрован је део калотасте апликације од танког златног лима (Bulatović, Redžić i Milovanović 2019: T. 5/13). Иако је гроб усамљен и налази се око 150 m од бакарнодобне некрополе, према узоркованој

7 Према апсолутним датумима, трансилванијски рудник злата и прва потврђена занатска радионица за израду предмета од злата, откривени на пећинском налазишту Пештера Унгуреска код Клужа, били су у функцији у периоду између 4200/4100. и 3900/3800. године пре н. е. (Lazarovici and Lazarovici 2022).

8 Морамо напоменути да се наша златна аплика хронолошки уклапа и у бодрогкерестурски хоризонт чувених златних остава из Моиграда (Moigrad), Орадее (Oradea) и са некрополе Сату Маре (Makkay 1989: 59–60; Lazarovici, Lazarovici and Constantinescu 2015: 338–339; Lazarovici and Lazarovici 2022: 30–31).

9 Облик посуде из гроба 8 одговара керамици ранобакарнодобног комплекса Бубањ–Салкуца–Криводол, док се пластични украс моделован надоле на трбуху повремено јавља у том комплексу, али је карактеристичан за приближно истовремену Тисаполгар (Tiszapolgár) културну групу, заступљену на простору Војводине (Bulatović, Redžić i Milovanović 2019: 33).

кости покојника, датованој у последњу четвртину V миленијума пре н. е., установљено је да припада раном бакарном добу и да је мало старији од суседне некрополе (4230–3980. године пре н. е.) (Bulatović, Redžić i Milovanović 2019: 32–33).

На основу физичко-хемијских (SEM-EDS)[10] анализа, мерењем у осам тачака је установљено да просечан састав аплике с локалитета Вајуга–Корбово чине 96,7% злата, 2,3% сребра, 0,7% силицијума, 0,5% гвожђа и 0,4% алуминијума. Мерења су обављена на равном делу савијеног лима/фолије, који је једини био доступан инструменту како се не би вршио притисак на осталим местима. Интересантно је да бакар и калај у траговима уопште нису идентификовани, што је веома корисна информација.

Услед ограничених анализа, ослонићемо се на податке до којих је дошао Аксел Хартман. Он је објавио резултате анализа сировина од којих су израђени праисторијски предмети од злата, који потичу с простора Европе. Започете су још 1960-их година, а до 1980-их је спроведен низ тестова на више од 4.000 златних артефаката из периода од бакарног до гвозденог доба. Обављене су у оквиру пројекта *Истраживања о почецима металургије* (*Studien zu den Anfängen der Metallurgie*), уз коришћење спектроскопије атомске емисије (Hartmann 1968; Hartmann 1970; Hartmann 1982). У својим студијама, Хартман је у артефактима разликовао неколико група сировина на основу садржаја злата, сребра, бакра и калаја. Према његовим запажањима, у које се наши резултати уклапају, један тип златне сировине није садржао компоненту калаја пошто се злато са више од 0,1wt% калаја добија из секундарних извора, односно испирањем злата из речних наноса, које је потом топљено заједно са каситеритом. Из тог разлога, група без трагова калаја може да се повеже с примарним изворима руде, односно са самородним златом (нем. Berggold) прикупљеним с површине или из рудника. Тај тип сировине може да се издвоји и према садржају сребра. Група која садржи мање од 10 тежинских процената (wt%) сребра назива се B група. Други аспект разликовања сировина јесте присуство више од два или, према неким научницима, четири процента бакра, што може да се протумачи као намерна легура. Током израде легуре, део злата се замењује материјалом сличне боје, који је доступнији. Хартман је, на пример, успео да идентификује коришћење алувијалног злата с присуством калаја у раном бронзаном добу централне Европе, док намерно легирање са више од 2–4wt% бакра може да се нађе међу артефактима од злата из касног бронзаног доба у Европи (Hartmann 1968; Hartmann 1970). Међутим, недавни подаци сугеришу да употреба алувијалног злата, комплексно и намерно легирање с бакром (понекад и до 30wt%) или коришћење технике *изгубљеног воска* може да се прати уназад и до тзв. првих златних предмета у људској цивилизацији, односно до периода трајања културног комплекса Гумелница–Коџадермен–Караново VI, тј. некрополе Варна I (4550–4450. cal BC) (Leusch et al. 2015: 353–376). Некропола Варна I представља необичан феномен. Од открића 1972. године, често се јавља у разматрањима о потпуно новом и јединственом концепту организације друштва из бакарног доба (в. на пример Renfrew 1978;

10 У питању је аналитичка техника позната и као скенирајућа електронска микроскопија, односно спектроскопија енергетске дисперзије.

Marazov 1988; Lichardus 1991; Biehl and Marciniak 2000; Chapman et al. 2006; Hansen 2013). Неједнако присуство прилога у гробовима, посебно златних предмета, често се тумачи као показатељ хијерархијске структуре друштва (Renfrew 1986). До сада ни на једном другом месту није пронађена упоредива количина златних артефаката из бакарног доба. Укупно је забележено око 3.100 предмета из 65 гробних целина од 320 до сада ископаних. Међу њима, пет (бр. 1, 4, 36, 41 и 43) садржи више од 80% златног фонда. Поменуте гробнице су привукле највећу пажњу научне заједнице и често су биле предмет анализа (нпр. Renfrew 1978; Marazov 1988; Ivanov 1988; Lichardus 1991; Hansen 2013). Посебно је занимљиво да је међу овим, изузетно богатим гробовима само у једном обављена инхумација, и то у чувеној гробници бр. 43, што је интересантно када се разматрају питања могуће хијерархије друштва и новонасталих репрезентативних потреба које су довеле до интензивне употребе злата. Очигледно је да те потребе нису биле повезане искључиво са индивидуалним представљањем богатства, друштвеног статуса или престижа јер археолошки налази, напротив, указују на то да би требало да се узме у обзир и значај приказивања заједничког напора уложеног у израду тих предмета (Leusch et al. 2015: 353–376).

Такође је неопходно да се узму у обзир и друштвени и шири културни фактори који су подстакли потребу за поседовањем злата, на пример повећан естетски афинитет према живописним и сјајним предметима, што може да се повеже с бакарним добом (Chapman 2007). Експлоатација, производња и дистрибуција различитих материјала повезане су с развијеним организационим вештинама и повећаном комплексношћу друштвених структура (Ottaway and Roberts 2008: 203). Растућу друштвену неједнакост током бакарног доба треба стога посматрати у контексту повећане потребе за новим организационим структурама. Њихова појава могла је да изазове формирање нових типова личности, с новим статусима, а последично и примену злата као средства представљања (Chapman et al. 2006: 162–163; нпр. Windler, Thiele and Müller 2013).

Злато је метал који је одувек био резервисан за одређене, друштвено или религиозно условљене сврхе или особе. Стога појава металургије злата мора да се сагледа у оквиру комплексне динамике технолошког развоја, културних традиција, економских повезаности, специфичних друштвених потреба и новонастале естетике која је обликовала свет V и IV миленијума пре н. е. (нпр. Chapman 2007; Kienlin 2014: 449). У археолошком запису, до сада се злато појављује у тренуцима када развој одговарајућих бакарнодобних заједница показује пораст друштвене неједнакости. Може да се претпостави да су занатлије биле део просперитетног друштва, које је омогућило креативну примену и експериментисање с доступним ресурсима, тј. технологијама, са широким социо-економским мрежама, добро организованим друштвеним структурама и развијеном идеологијом. Сложени захтеви у погледу социјалне или религијске репрезентације очигледно су допринели специфичним динамикама у обради злата, што је најизразитије код разноврсних златних предмета и начина њихове примене, који упућују, пре свега, на јаке локалне културне токове, а не на спољашње утицаје (Leusch et al. 2015: 364, 371–372).

На крају, уместо закључка, треба истаћи интересантну перспективу коју пружа доступан фаунистички материјал. У археозоолошким остацима у Острову Корбулују, на налазишту Салкуца културне групе, преовлађују кости малих сисара, свиње, овце и козе, који су били распрострањени у том насељу. Утврђен је и веома низак удео говеда, али и знатан пораст присуства ловних врста (Pătroi 2013: 128).[11] Да ли је слична ситуација била и у оближњем насељу Вајуга–Корбово? Не смемо пребрзо да доносимо закључке с обзиром на то да не знамо да ли су остаци животиња уопште сакупљани на том локалитету. Напомињемо да данас постоји тек неколицина фаунистичких збирки из периода млађе праисторије на простору данашње Србије. У свим узорцима са бакарнодобних налазишта у Србији присутни су остаци економски најзначајнијих домаћих животиња – говечета (*Bos taurus*), свиње (*Sus domesticus*), овце (*Ovis aries*), козе (*Capra hircus*), као и пса (*Canis familiaris*). Када су у питању дивље животиње, на бакарнодобним локалитетима најзаступљенији су јелен, дивља свиња и срна, док се друге врсте јављају у малом броју (Булатовић и Филиповић 2022: 165, таб. 1–2). С тим у вези, ослонићемо се и на оближње фаунистичке скупове добијене с простора Браничевског округа, као и са налазишта Бубањ, Велика Хумска чука и Мокрањске стене. Током археолоших истраживања ширег ареала античког Виминацијума, на већ помињаном налазишту Рит сакупљена је одређена количина животињских остатака из бакарнодобног хоризонта (две полуземунице), који је на основу покретног археолошког материјала приписан времену Салкуца IV културне групе, односно првом кварталу IV миленијума пре н. е., према апсолутним датумима, што је нешто млађи хоризонт у односу на налазиште Вајуга–Корбово. У Риту, у свим бакарнодобним целинама, кости домаћих животиња (говече, свиња, овца/коза) су заступљеније него остаци дивљих врста, међу којима јелена, срндаћа, дивље свиње и лисице. Узорак из Браничевског округа показује да је домаће говече најприсутније у свим археолошким целинама из старијег бакарног доба (Vuković i Marković 2019: 224–233). Све домаће и дивље животиње са бакарнодобних налазишта у Србији јављају се и у претходном (каснонеолитском) периоду, на основу чега се закључује да није дошло до промена у избору експлоатисаних врста. Ипак, уочава се да, за разлику од каснонеолитских налазишта у Србији (нпр. Дивостин, Гомолава, Плочник, Винча – Бело брдо, Стублине и др.), на којима је говече најзначајнија домаћа животиња, на бакарнодобним локалитетима постоји већа разноликост у погледу главне узгајане врсте. Међутим, детаљније анализе економских стратегија практикованих од стране бакарнодобних заједница су у извесној мери онемогућене малом величином узорака из тог периода. Узгајање оваца и коза чинило је окосницу економије у ранобакарнодобним насељима на Бубњу и Великој Хумској чуки (Булатовић и Филиповић 2022: сл. 2). У знатној мери је гајено и говече, а потом и свиња. Лов је представљао споредну економску активност у оба насеља. Скоро иста ситуација је забележена и на Мокрањским стенама (Булатовић и Филиповић 2022: 166). Упоређивањем релативне заступљености археозоолошких остатака по фазама

11 Највећи проценат, 21–26%, припада јелену, а следи дивља свиња са 12,6–22% (Pătroi 2013: 128).

добијени су резултати који на први поглед показују да током бакарног доба није промењена важност домаће свиње и дивљих животиња, док се највеће разлике састоје у смањивању значаја оваца и коза почев од раног ка касном бакарном добу, а у исто време је повећано присуство домаћег говечета (Vuković i Marković 2019: 243–248; Булатовић и Филиповић 2022: сл. 3). Наравно, ти резултати су последица квалитета, односно квантитета узорка. Напомињемо да је једна од основних карактеристика, а уједно и велика мана приликом проучавања фаунистичих узорака из хоризоната млађе праисторије управо њихов мали број или потпуни недостатак, што отежава подробније разумевање економских стратегија и интеракција између људи и животиња у бакарнодобним заједницама. Другим речима, због ограниченог броја археозоолошких налаза из свих фаза бакарног доба, њиховог порекла са разних територија, као и због припадности различитим културним традицијама, добијени резултати морају да се анализирају углавном у локалном контексту, односно унутар појединачних насеља. Ипак, верујемо да постоји основа за претпоставку да су заједнице које су обитавале уз Дунав, нарочито у области дунавског Кључа, имале специфичан однос према великим сисарима. Да ли је становницима насеља Вајуга–Корбово похрањивање остатака говеда заједно с украсним предметима који сведоче о високом нивоу занатске вештине, креативности и специјализованог знања, представљало ритуалну праксу? Можда су такви поступци имали изузетан симболични значај. Ритуално одбацивање објеката – као што је наведена златна аплика – указује на њихов друштвени или религијски карактер, те се поставља питање да ли је „позлаћивање" мандибуле било усмерено на остваривање економског благостања, стабилности сточног фонда или је пак у питању средство заштите од могуће пошасти.

Чињеница да је златна аплика пронађена у близини Дунава, праисторијске комуникације између истока и запада, и у области богатој златом, чини њено присуство у том специфичном контексту мање изненађујућим. То место се очигледно налазило на важној тачки у мрежи праисторијских контаката и размена. Ипак, многобројне недоумице и даље остају, а праисторијска археологија још увек не пружа коначне одговоре.

* * *

Овај рад посвећујемо Душану Крстићу, коруководиоцу археолошког пројекта *Ђердап II*, задуженог за истраживање праисторијских налазишта.

Захвалност за срдачну и стручну помоћ у писању овог рада дугујем драгим колегиницама и колегама из Народног музеја Србије: Милици Марић Стојановић, Катарини Милосављевић, Јелени Премовић, Татјани Цвјетићанин, Ненаду Радојчићу, Вељку Илићу и Момиру Владисављевићу, као и Димитрију Марковићу из Лабораторије за биоархеологију Филозофског факултета Универзитета у Београду. Посебну захвалност дугујем Александру Булатовићу из Археолошког института у Београду, за помоћ у добијању апсолутног датума.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Babović, Lj. 1986

Korbovo-Zbradila, Compte-rendu des fouilles en 1981, у: *Ђердайске свеске* III, ур. В. Кондић, Београд: Археолошки институт, Народни музеј у Београду, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 95–115.

Biehl, P. and Marciniak, A. 2000

The construction of hierarchy: rethinking the Copper Age in south eastern Europe, in: *Hierarchies in Action: Cui Bono*, M. W. Diehl, ed., Center for Archaeological Investigations Occasional Paper 27, Carbondale: Southern Illinois University, 181–209.

Boyadzijev, Y. 1995

Chronology of Prehistoric Cultures in Bulgaria, in: *Prehistoric Bulgaria*, D. Bailey, I. Panajotov, eds., Wisconsin: Prehistory Press, 79–98.

Brukner, B. 1970

Die Nekropole in Vajska, *Archaeologia Iugoslavica* 11: 1–24.

Булатовић, А. 2022

Хоризонти средњег и позног енеолита и раног бронзаног доба на локалитету Бубањ, у: *Бубањ, праисторијско насеље и некропола из новог века*, ур. А. Булатовић, Д. Милановић, Т. Трајковић Филиповић, Београд: Археолошки институт; Ниш: Народни музеј, 57–99.

Булатовић, А., Капуран, А. и Јањић, Г. 2013

Неготин, Археолошка грађа Србије, Београд: Археолошки институт; Неготин: Музеј Крајине.

Bulatović, A. and Vander Linden, M. 2017

Absolute Dating of Copper and Early Bronze Age Levels at the Eponymous Archaeological Site Bubanj (Southeastern Serbia), *Radiocarbon* 59 (4): 1047–1065.

Bulatović, A., Vander Linden, M. and Gori, M. 2018

New contributions to the absolute chronology at the Early Eneolithic cultures in the Central Balkans, *Старинар* (н. с.) 68: 19–32.

Bulatović, A., Redžić, S. i Milovanović, B. 2019

Eneolitski lokaliteti na Viminacijumu, u: *Viminacijum u praistoriji, iskopavanja 2005–2015*, Viminacivm, knj. 6, ur. A. Kapuran i dr., Beograd: Arheološki institut, 25–56.

Булатовић, Ј. и Филиповић, Д. 2022

Преглед археозоолошких и археоботаничких података са енеолитских налазишта у Србији, у: *Бубањ, праисторијско насеље и некропола из новог века*, ур. А. Булатовић, Д. Милановић, Т. Трајковић Филиповић, Београд: Археолошки институт; Ниш: Народни музеј, 160–177.

Bulatović, A. et al. 2020

Some remarks on the genesis of the Early Eneolithic in the Central Balkans, *Старинар* (н. с.) 70: 9–40.

Bulatović, A. et al. 2023

The chronological frame of the Bubanj-Hum I Group and the cultural and chronological position of its sites within the Timok Valley, *Етно-културолошки зборник* 26: 71–86.

Vuković, S. i Marković, D. 2019
Ostaci životinja iz horizonata mlađe praistorije na lokalitetima Nad Klepečkom i Rit, u: *Viminacijum u praistoriji, iskopavanja 2005–2015*, Viminacivm, knj. 6, ur. A. Kapuran i dr., Beograd: Arheološki institut, 224–248.

Гарашанин, М. и Симоска, Д. 1976
Контролни ископувања на Шуплевец и некои проблем на групата Шуплевец-Бакарно гумно, *Macedonia Acta Archaeologica* 2: 9–41.

Живановић, З. 2013
Енеолитска градина Бодњик I, Коцељева: Завичајни музеј.

Ivanov, I. 1988
Die Ausgrabungen des Gräberfeldes von Varna (1972–1986), in: *Macht, Herrschaft und Gold – Das Gräberfeld von Varna (Bulgarien) und die Anfänge einer neuen europäischen Zivilisation*, A. Fol, J. Lichardus, eds., Dillingen/Saar: Kräuger Druck+Verlag, 49–66.

Jevtić, M. 1987
Les stations énéolithiqes dans le secteur de Djerdap I–II (Portes de fer), in: *Hügelbestattung in der Karpaten-Donau-Balkan-zone während der äneolithischen periode. International symposium D. Milanovac 1985,* D. Srejović, N. Tasić, eds., Beograd: Centar za arheološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu i Balkanološki institut SANU, 21–26.

Jevtić, M. 1997
Eneolit, u: *Arheološki leksikon*, ur. D. Srejović, Beograd: Savremena administracija, 262–264.

Jovanović, B. 1971
Metalurgija eneolitskog perioda Jugoslavije, Beograd: Arheološki institut.

Jovanović, B. 1999
Funerary Rites and Tomb Constructions in Necropoles of the Paraćin and Donja Brnjica Cultures, in: *Macedonia and the Neighbouring Region from 3rd to 1st Milenium B.C., International Symposium in Struga 1997*, E. Petrova, ed., Skopje: Museum of Macedonia, 67–72.

Kapuran, A. 2014
Praistorijski lokaliteti u severoistočnoj Srbiji, Beograd: Arheološki institut.

Капуран, А., Булатовић, А. и Јовановић, И. 2014
Бор и Мајданпек, културна стратиграфија праисторијских локалитета између Ђердапа и Црног Тимока, Археолошка грађа Србије 9, Београд: Археолошки институт; Бор: Музеј рударства и металургије.

Kienlin, T. L. 2014
Aspects of metalworking and society from the Black Sea to the Baltic Sea from the fifth to the second millennium BC, in: *Archaeometallurgy in Global Perspective: Methods and Syntheses*, B. W. Roberts, C. P. Thornton, eds., New York: Springer, 447–72.

Krstić, D. 1986
Vajuga-Korbovo, у: *Ђердапске свеске* III, ур. В. Кондић, Београд: Археолошки институт, Народни музеј у Београду, Филозофски факултет у Београду, 148–167.

Lazarovici, G. and Lazarovici, C.-M. 2022
The Copper Age. The Gold and Copper Metallurgy, *Ziridava* 36: 9–42.

Lazarovici, G., Lazarovici, C.-M. and Constantinescu, B. 2015
New Data and Analyses on Gold Metallurgy during the Romanian Copper Age, in: *Neolithic and Copper Age between the Carpathians and the Aegean Sea*, S. Hansen, ed., Bonn: Habelt-Verlag, 325–352.

Летица, З. 1972
Гроб Салкуца културе са Лепенског Вира, *Старинар* (н. с.) 21: 117–124.

Leusch, V. et al. 2015
On the invention of gold metallurgy. The gold objects from the Varna I cemetery (Bulgaria). Technological consequence and inventive creativity, *Cambridge Archaeological Journal* 25: 353–376.

Lichardus, J. 1991
Das Gräberfeld von Varna im Rahmen des Totenrituals des Kodžadermen-Gumelniţa-Karanovo VI – Komplexes, in: *Die Kupferzeit als historische Epoche* (Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 6.–13.11.1988), J. Lichardus, ed., Bonn: Dr Rudolf Habelt, 167–94.

Makkay, J. 1989
The Tiszaszölös treasure. *Studia Archaeologica,* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Marazov, I. 1988
Tod und Mythos. Überlegungen zu Varna, in: *Macht, Herrschaft und Gold – Das Gräberfeld von Varna (Bulgarien) und die Anfänge einer neuen europäischen Zivilisation*, A. Fol, J. Lichardus, eds., Dillingen/Saar: Kräuger Druck+Verlag, 67–78.

Ottaway, B. S. and Roberts, B. W. 2008
The emergence of metalworking, in: *Prehistoric Europe: Theory and Practice*, A. Jones, ed., London: Blackwell, 193–225.

Pătroi, C.-N. 2013
About the Sălcuţa Eneolithic culture, *Numéro* 1 (14): 117–139.

Renfrew, C. 1978
Varna and the social context of early metallurgy, *Antiquity* 58: 199–203.

Renfrew, C. 1986
Varna and the emergence of wealth in prehistoric Europe, in: *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*, A. Appadurai, ed., Cambridge: Cambridge University Press, 141–68.

Tasić, N. 1982
Naselja bakarnog doba u istočnoj Srbiji, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 2: 19–36.

Tasić, N. 1995
Eneolithic Cultures of Central and West Balkan, Beograd: Draganić.

Тасић, Н. 2004
Налазишта и културе из енеолитског периода, у: *Бор и околина у праисторији, антици и средњем веку*, ур. М. Лазић, Бор: Музеј рударства и металургије у Бору; Београд: Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, 57–100.

Težak-Gregl, T. 2006
Eneolitik, u: *Trgovina i razmjena u pretpovijesti*, ur. S. Mihelić, Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu, 33–38.

Трбуховић, В. и Вуковић, Љ. 1967
О хронолошком односу локалитета раног бронзаног доба у Неготинској Крајини, *Старинар* (н. с.) 17: 97–106.

Hansen, S. 2013
Innovative metals: copper, gold and silver in the Black Sea Region and the Carpathian Basin during the 5th and 4th millenium BC, in: *Metal Matters: Innovative Technologies and Social Change in Prehistory and Antiquity*, S. Burmeister et al., eds., Rahden/Westphalia: Verlag Marie Leidorf, 137–167.

Hartmann, A. 1968
Über die spektralanalytische Untersuchung einiger bronzezeitlicher Goldfunde aus dem Donauraum, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 46–47: 63–73.

Hartmann, A. 1970
Prähistorische Goldfunde aus Europa. Spektralanalytische Untersuchungen und deren Auswertung, Studien zu den Anfängen der Metallurgie 3, Berlin: Mann.

Hartmann, A. 1982
Prähistorische Goldfunde aus Europa II*, Studien zu den Anfängen der Metallurgie* 5, Berlin: Mann.

Hristov, M. 2016
Gold objects from the Late Chalcolithic in the colection of NMH, *Proceedings of the National museum of history* 28: 35–39.

Chapman, J. 2007
The elaboration of an aesthetic of brilliance and colour in the climax Copper Age, in: *Stephanos Aristeios: Archäologische Forschungen zwischen Nil und Istros. Festschrift für Stefan Hiller zum 65. Geburtstag*, F. Lang, C. Reinholdt, J. Weilhartner, eds., Vienna: Phoibos Verlag, 65–74.

Chapman, J. et al. 2006
The social context of the emergence, development and abandonment of the Varna cemetery, Bulgaria, *European Journal of Archaeology* 9 (2–3): 159–83.

Windler, A., Thiele, R. and Müller, J. 2013
Increasing inequality in Chalcolithic Southeast Europe: the case of Durankulak, *Journal of Archaeological Science* 40: 204–210.

Jovan D. MITROVIĆ
National Museum of Serbia

BETWEEN ORNAMENTATION AND SYMBOLISM: A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF GOLD ARTEFACTS IN PREHISTORIC SOUTH-EASTERN EUROPE

SUMMARY

In prehistoric archaeology, a process took place in the Copper Age during which the Stone Age was reshaped and transformed into the new, Metal Age. In South-eastern Europe, during the second half of the 5th and the early 4th millennium BC, significant changes occurred in the archaeological record, including a gradual abandonment of tells in favour of a more widespread settlement pattern, while the increasing importance of copper metallurgy and rich graves indicate social stratification. These transformations are reflected in the material culture through development of various regional archaeological complexes. At a first glance, the most visible feature of this transitional period was the increasingly frequent appearance and use of metal objects, primarily those made of copper, but also those made of gold.

Up to now, dozens of prehistoric sites have been recorded in Korbovo and its surroundings. Those are multi-layered prehistoric sites positioned on a river terrace, several kilometres upstream and downstream from Korbovo. The site that is important for the topic of this paper is called Vajuga–Korbovo. It is located approximately 2 km downstream from Korbovo, on a high loess terrace of the Danube, in the area of Ključ. During the summer of 1986, 17 trenches of various dimensions were explored at this micro-location. The stratigraphic situation in all trenches is more or less identical and simple. The thickness of the humus layer varies from 0.15 to 0.40 m. The cultural layer consists of brownish-grey soil, 0.60 to 0.90 m thick. Below this one, there is a layer of yellowish sand that represents virgin soil. All mobile and immovable archaeological finds were discovered in the brown-grey layer. The discovered finds belong to different cultural periods, from the Copper Age to the Middle Ages, while the largest number of finds belong to the prehistoric period, namely, the Copper and the Bronze Age.

Out of the 17 investigated trenches, trench XXVII yielded perhaps the most interesting find. Starting from the 6th spit, in the trench profile between points A and D, in a width of ca 0.80 m, a denser concentration of shells, Copper Age ceramic finds, animal bones, flint and a smaller number of compact clay pieces, irregularly distributed, was registered. Upon the removal of this concentration, along the A-D profile, a deformed gold appliqué was discovered, under an isolated ox mandible. The head of the research, D. Krstić, concluded that the Copper Age settlement and residential horizons were largely destroyed by later burials within the Bronze Age and Medieval necropolis. It was, therefore, difficult for researchers to establish specific mobile and immovable objects or economic zones in the settlement that would clearly indicate the presence of different types of occupations of the ancient inhabitants of Vajuga–Korbovo. However, what can be confirmed with certainty is that a Copper Age settlement was located in this area, founded by the bearers of the Bubanj–Sălkuţa–Krivodol, i.e., Bubanj–Hum I cultural complex. This conclusion is suggested both by the collected recognisable mobile ceramic material, registered at this site in previous years, and by the absolute date obtained from the sampled tooth, from the ox mandible, where the appliqué was found. The absolute date obtained from the sample places the indicated location of the gold

appliqué at 4250–4040 calBC (sigma 2 range) and it fits well with the duration of the Bubanj–Sălkuţa–Krivodol cultural complex.

The gold appliqué found at Vajuga–Korbovo is made of gold sheet. Based on an electronic image of the surface of the appliqué, traces of forging were found. The base of the appliqué is circular, and if viewed from the profile, conical, with a maximum width of 2.3 cm, height of 1.2 cm and weight of 1.02 grams, currently without an inventory number. It is not preserved in its entirety. One perforation can be noted, which is assumed to have served for attaching it to some organic material. A series of punched dots can also be seen along the entire edge, perhaps traces of impressions left by a mould. Examples of very similar gold appliqués, geographically more distant and somewhat older, can be found at the famous Varna necropolis, while contemporary ones with our example are found at the Bodrogkeresztúr sites of Peştera Ungurescă/Caprelor, Urziceni-Vamă and the Satu Mare necropolis. Geographically closer parallels are found at the sites in Ostrov Corbolui and Rit near *Viminacium*, with circular, conical appliqués, only without a perforation.

On the basis of limited physicochemical (SEM EDS) analyses, it was determined that the average composition of this appliqué is 96.7% (Au) gold, 2.3% (Ag) silver, 0.7% (Si) silicon, 0.5% (Fe) iron and 0.4% (Al) aluminium. Interestingly, traces of copper and tin were not identified at all, which represents a very useful piece of information, hence, according to these parameters, it can be concluded that this raw material is gold in the native state.

Gold is a metal which has always been reserved for certain purposes or persons, because of social or religious factors. Hence, the appearance of the metallurgy of gold has to be viewed within complex dynamics of technological development, cultural traditions, economic links, specific cultural needs, and newly-created aesthetics, which shaped the world in the 5th and the 4th millennium BC. It is precisely because of the complex dynamics of development and social needs that we believe that it is plausible to assume that communities which dwelled along the Danube, especially in the region of Ključ, might have had a specific relation towards large mammals. Was it a ritual practice for the inhabitants of the settlement of Vajuga–Korbovo to bury cattle remains and items bearing witness of the high level of artisanal skill, creativity and specialised knowledge? It can be assumed that such actions would have had an extreme symbolic importance. Ritual discarding of items – such as the gold appliqué which is the topic of this paper – indicates a social or religious importance of such items, thus raising the question: was this "gilding" of the mandible an attempt to achieve economic prosperity, stability of the livestock, or protection against possible plagues?

Archaeological finds such as the gold appliqué from Vajuga–Korbovo indicate possible ritual practices linked to domestic animals, which, aside from the economic, could also have had a strong social or religious function. Even though the interpretation of such occurrences is still marked by numerous open questions, the location of the finding place, as well as the symbolical and material importance of the find, encourage a deeper view of the role of rituals in the stabilisation of communities in the Copper Age.